

У ЗАСЕНІ ТЫСЯЧАГОДДЗЯ

Вялікая літаратура стварае свайго Вялікага чытача. Тое самае можна сказаць і пра навукоўцу-літаратуразнаўцу, які стварае прафесійнага аматара беларускага прыгожага пісьменства, што атрымлівае асалоду ад чытання.

Іван Штэйнер мае свайго чытача. І гэты чытач, добра ведаючы свайго любімага аўтара, лёгка пазнаючы яго па некалькіх сказах, выслоўях, манеры выказвання, імкліваму палёту думкі, тым не менш здзіўлены небывалай актыўнасцю яго публікатарскай дзейнасці ў апошнія гады. Выходзяць у свет кніга за кнігай, манаграфія за манаграфіяй, зборнікі артыкулаў і эсэ, творчыя партрэты і пісьменніцкія лёсы, шэдэўры дыстанцыйнага навучання...

Міжволі згадваецца жартаўлівае пытанне чытача на адной з сустрэч з пісьменнікам Янкам Брылем, які дасціпна і мудра адказваў на шматлікія запіскі з залы: “Іван Антонавіч! Вось Вы ўсё пішаце, пішаце... А калі Вы спіце?” Як потым высветлілася, пытанне даслаў Алесь Адамовіч, сааўтар, сябра, аднадумец: ён меў усе падставы перавесці лішне ўзнёслую гутарку пісьменніка з чытачом, з самім часам, з самой вечнасцю на здаровую аснову, зразумелую ім абодвум.

Кніга Івана Штэйнера створана паводле аналогіі з шырока вядомымі чытачу выданнямі “Кніга для чытання”, “Бібліятэка для чытання”, “Над чым працуюць, пра што спрачаюцца філосафы” і інш. Іван Фёдаравіч Штэйнер як даследчык літаратуры выдатна ведае, як высока ўзляцела ў апошнія часы навукова-тэарэтычная думка літаратуразнаўцаў, але ў якасці выкладчыка літаратуры не горш ведае, як страшна далёкая акадэмічная навука ад масавага чытача.

Менавіта таму ў яго перапоўненай ідэямі, задумамі і пражэктамі свядомасці і ўзнік план серыі папулярных нарысаў, літаратурных эсэ, лятучых брашур, якія сталі б даступнымі многім і многім з тых, хто яшчэ памятае легендарныя часы, калі ўладарамі думак і сэрцаў былі пісьменнікі. Гэта серыя міжволі выйшла за межы стыхійнай публікацыйнай дзейнасці і ў выніку працэсу самаўзгарання вырасла ў кнігу, якая імкнецца да ўсеахопнасці і энцыклапедызму.

Новая кніга Івана Штэйнера — вынік усёй яго шматгадовай навукова-тэарэтычнай і выкладчыцка-метадычнай дзейнасці ў сферы даўняй і новай беларускай літаратуры. Менавіта падвядзенне своеасаблівай рысы пад цэлым этапам развіцця эстэтычнай думкі вызначае навукова-крэатыўны патэнцыял сучаснай літаратурнай навукі і крытыкі, выяўляе яе грамадска-культурную запатрабаванасць ва ўмовах новай літаратурнай сітуацыі, акрэслівае перспектывы руху мастацкай творчасці ў сістэме духоўна-маральных прыярытэтаў XXI ст.

Калі мець на ўвазе назву адной з кніг Івана Штэйнера, то можна зразумець, што яго навукова-даследчая і літаратурна-крытычная праца набывае сваю сістэмнасць і прадуманую паслядоўнасць. Рэч не ў удакладненым паўторы назвы папярэдняй кнігі: звыклае “ужо бачыў” (“ужо было”) ў французскім напісанні ўражвае навізнай, а калі дадаецца яшчэ і “bis”, то гэта азначае, што кніга зацікавіла і чытач патрабуе працягу размовы пра самае важнае.

Крэатыўны патэнцыял сучаснай літаратурнай навукі і крытыкі

заклучаецца ў здольнасці ажыццявіць спосаб існавання ва ўмовах новай культурнай сітуацыі, калі сапраўды “усё вядома” ці “амаль вядома”, калі прынцыпова немагчыма сказаць нешта такое, што не мела аналагаў раней. Мінулае было, існавала насамрэч, і застаецца адно асэнсоўваць яго, выкарыстоўваючы, напрыклад, нацыянальна-беларускую традыцыю травестацыі (зніжэння высокага і ўзвышэння нізкага).

Усё большае кола літаратурных з’яў і пісьменніцкіх імёнаў ахоплівае позірк даследчыка, а ў выніку ўзнікае вобраз шырокага “поля літаратуры”, якое ў сваю чаргу магутна ўплывае на стан, ход і напрамак літаратурнага працэсу, на змест і характар творчых задумаў асобных пісьменнікаў. Пакуль існуе і пашыраецца гэтае “поле літаратуры” (варыянты: “Ніва”, “Палетак”, “Родны кут”, “Родны бераг” і г.д.), датуль можна быць пэўным за лёс і будучыню нашай літаратуры. І.Ф.Штэйнер гэта выдатна разумее.

І.Ф.Штэйнер віртуозна авалодаў прыёмам, заснаваным на асацыятыўнай сувязі з’яў сучаснай літаратуры са з’явамі сусветнай літаратуры. Уражвае свабода і нязмушанасць аўтара кнігі ў адносінах да імёнаў, да паняцця іерархіі, — па сутнасці, яго артыкулы ўяўляюць сабой вольны палёт думкі, якая на нашых вачах то лунае да нябёсаў, то вяртаецца да зямных спраў і клопатаў.

Яго цікавасць да нацыянальнага літаратурнага матэрыялу, якая можа здацца сямю-таму сумнеўнай і натужнай, калі мець на ўвазе фон сусветнай літаратуры, вельмі ўдала падмацоўваецца заўсёды нечаканымі і арыгінальнымі, вынаходлівымі і нешматслоўнымі спасылкамі на сусветныя аўтарытэты самых розных эпох і культур. Характар аўтарскіх адносін да літаратуры і закранутых ёю лёсавызначальных праблем навідавоку — асоба і інтанацыя адэкватныя адно аднаму. А за ўсім гэтым не толькі праца, уважлівае чытанне, але і роздум чалавека, які шмат што зразумеў у жыцці і сапраўды набыў дваіны зрок (гэта метафара прыводзіцца ў адным з тэкстаў), які памятае пра чытача.

Эсэістычны жанр і стыль у выкананні І.Ф.Штэйнера вельмі натуральныя і адэкватныя, калі мець на ўвазе складаныя рэчы, з якімі ён мае справу і да якіх імкнецца далучыць сваіх магчымых чытачоў. Гутарка ў яго артыкулах закранае асноватворныя ў беларускім жыцці-быцці паняцці: плач (трэнас), фобіі (horor), смех праз слёзы, малітва, споведзь, адносіны да смерці і інш.

Катастрафічная свядомасць як праява сучаснай культурнай сітуацыі, трагізм светаўспрыняцця нацыі, якая раней, чым іншыя нацыі, сутыкнулася твар да твару з праблемамі духоўнага і фізічнага выжывання, дачаснае бачанне перакуленага быцця ў перакуленым свеце абвостраны блізкасцю чарнобыльскай зоны (хаця пра гэта анідзе ў тэкстах ані намёку: разумны здагадаецца, чулы зразумее), дакладней, іншабыцця.

Якім можа быць свет пасля Чарнобыля? Якім павінен стаць чалавек? Якой мае зрабіцца літаратура? І не толькі беларуская. Гэты максімалізм, які можа іншым ўяўляцца празмерным, неадэкватным, фантастычным, насамрэч стымулюе аўтара да самараскрыцця, да адвагі, нават рызыкі, а густ спыняе яго на краі, а прыроджаны гумар і досціп, які нагадвае аб сабе то тут то там у яго эсэістыцы, ратуе ад празмернай сур’ёзнасці і паныласці.

Гомельская школа літаратуразнаўства, прадстаўленая найперш імёнамі Івана Штэйнера і Івана Афанас’ева, а за імі больш дзесятка прозвішчаў

вядомых беларускаму чытачу прозвішчаў, не толькі рэальна існуе, але і знаходзіцца на пярэднім краі навуковага пошуку. Гэта мысленне надзвычай заглыбленае ў актуальную праблематыку, а таму, зразумела, трагічнае, нават апакаліптычнае, эсхаталагічнае, якім яно і павінна быць на грані тысячагоддзяў у чалавека, адкрытага голай праўдзе жыцця і адказнага перад уласным сумленнем.

Якой мусіць быць Беларусь пасля Я.Купалы, Я.Коласа, М.Багдановіча, У.Караткевіча, М.Стральцова, А.Адамовіча, П.Панчанкі, М.Танка, В.Быкава, І.Шамякіна, Я.Брыля, В.Адамчыка, І.Чыгрынава?

Варыянты магчымых адказаў чытач знойдзе на старонках, на якіх з’яўляюцца гэтыя пісьменніцкія імёны, а пытанні, якія, як вядома, часта з’яўляюцца пасля таго, як адказы ўжо былі ў творах класікаў (так-так, спачатку адказы, а затым пытанні!), яны трывожна гучаць у творах А.Сыса (яму прысвечана адно з найлепшых эсэ, хаця мінула зусім мала часу, каб хаця б асвоіцца з думкай, што паэта не стала), у паэзіі і прозе У.Караткевіча, Р.Барадуліна, Ю.Станкевіча, Ф.Сіўко, А.Федарэнкі, А.Наварыча, В.Дубінкі, В.Шніпа — спіс імёнаў, прозвішчаў, назваў кніг, твора можна працягваць.

Прынамсі, пасля спробы І.Ф.Штэйнера з дапамогай класікаў вычытаць у вершах і баладах В.Шніпа тое, чаго там, здавалася, няма, пасля слоў “лесмяняўска-війонаўскія жарсці не для сучаснага беларуса”, узнікае жаданне перачытаць самому творы паэта, каб пераканацца, што ён не толькі прыдумаў Сабаку і Граждана, але яму сапраўды належыць аўтарства праніклівых радкоў: “Жыццё кожную хвіліну ў нябыт знікае, як бруд, як лісце жоўтае ў вадзе”.

Знаёмства з эсэістыкай І.Ф.Штэйнера стварае адчуванне жыццёвай патрэбы мастацкай літаратуры, немагчымасці нацыянальнага існавання без яе. Якія дакладныя і горкія словы: “Мы не прачыталі як след Купалу, таму разгадка космасу Сыса (І многіх-многіх — дадам я ад сябе. — М.Т.) яшчэ наперадзе”!

І.Ф.Штэйнер імкнецца рабіць у гэтых адносінах па максіму пры адсутнасці мінімуму тых самых метадалагічных падыходаў, патрэбных для разгадкі феномену мастацтва слова, пра што ён згадвае не раз, а таму ягонае іранічна-дзёрзкае — штэйнераўскае — “Сповідзь перад Богам і людзьмі” у адной з назваў эсэ і ў сур’ёзнай размове пра беларускую літаратуру так дарэчы.

Серыя навуковых даследаванняў, літаратурных эсэ, творчых партрэтаў беларускіх пісьменнікаў Івана Фёдаравіча Штэйнера, якая звярнула на сябе ўвагу прафесійнага чытача-гуманітарыя, студэнцкай і аспіранцкай моладзі, папаўняецца манаграфічнай працай, прысвечанай культурна-псіхалагічнаму феномену смеху беларуса. Яднае ўсе згаданыя вышэй літаратуразнаўчыя жанры імкненне аўтара падводзіць навукова-тэарэтычныя рахункі пад велізарным матэрыялам асабістай універсітэцкай практыкі, што непазбежна вядзе да размовы пра перспектывы літаратуранага і навуковага развіцця.

Народная смехавая культура беларусаў, пра якую раз-пораз згадвалі навукоўцы ў сваіх даследаваннях, сведчыць аб анталагічным у гістарычным быцці нашага народа, вартым пільнага ўглядання ў глыбіні нацыянальнага характара. І.Штэйнер у сваім бліскучым даследаванні нагадвае нам пра гэта.

І.Штэйнер свядома завастрыў сваю ўвагу на амбівалентнай прыродзе беларускага смеху, якой надзвычай адпавядае даўняе вызначэнне

М.В.Гоголя: “смех скрозь слёзы”. Беларускі літаратуразнаўца ў гэтым выпадку выкарыстоўвае розныя сінонімы: “слёзы”, “плач”, “лямант”, “трэнас”, “роспач”.

Смех як радасць здаровага, неўміручага існавання нацыі заяўляў аб сабе у творах В.Равінскага, К.Вераніцына, Я.Баршчэўскага, смех і слёзы як рэфлексія на зямное быццё, у якім вялікае месца займае трагічнае, парадаксальнае, абсурднае, магутна выявіліся ў творах Ф.Багушэвіча, Я.Купалы, Я.Коласа, З.Бядулі, К.Крапівы, К.Чорнага, А.Мрыя, Л.Калюгі.

Мае рацыю аўтар, калі выбірае ў якасці загалова для раздзела словы: “Сакральная крыніца гумару не радасць, а гора”. У гэтым відавочным парадоксе, уласцівым мысленню І.Ф.Штэйнера, глыбока выказаны сэнс асноўнай ідэі працы, якая імкліва і наступальна разгортваецца на багатым матэрыяле беларускай карнавальнай традыцыі.

Даследчык, які ў дадзеным выпадку выступае ў ролі прагназіста, свядома правакуе будучага чытача на роздум пра унікальнасць беларускага смеху, бо менавіта на трагічным разломе смех/слёзы адбываецца сапраўды істотнае ў сучаснай гісторыі беларусаў як нацыі, вызначаецца наша будучыня.

Асаблівае месца ў архітэктоніцы даследавання І.Ф.Штэйнера займае жанр споведзі ў беларускай і сусветнай літаратуры. Менавіта да споведзі, пачынаючы з св. Аўгусціна, літаратары звярталіся як правіла ў канцы жыцця, калі індывідуальнае, амаль фізіялагічнае, захапленне жыццём змяняецца і рэзка кантрастуе з чалавечым песімізмам, выкліканым разуменнем хуткабежнасці суб’ектыўнага існавання ў свеце. Назва раздзела даследавання — “З прадоння гукаю цябе...” (споведзь у літаратуры) — адпавядае боскай сутнасці сусветнай літаратурнай класікі, пра якую разважае ва ўласцівай яму свабоднай асацыятыўнай форме аўтар манаграфіі.

Магчыма, менавіта гэта якасць мудрага парадумення з зямной юдолю, прадвызначаная Бібліяй, а затым літаратурнай класікай, пачынаючы з Дантэ Аліг’еры, і з’яўляецца найпершай і найдакладнай адзнакай сусветнага яе значэння. Асабліва глыбока і драматычна перажываў гэты стан апошняга развітання з светам Л.М.Талстой, выказванні якога ахвотна выкарыстоўвае І.Ф.Штэйнер. Аптымізм аўтара “Вайны і міру”, упэўненага ў сваёй неўміручасці, і песімізм аўтара апавядання “Божае і чалавечае”, які ўжо ведаў, што не паспее закончыць аповесць “Пасмяротныя запіскі старца Фёдара Кузьміча”, — паняцці ў пэўным сэнсе ўзроставаыя.

У сучаснай беларускай літаратуры (Я.Брыль, І.Шамякін, В.Быкаў, А.Адамовіч, У.Караткевіч, Н.Гілевіч, Р.Барадулін, В.Адамчык, І.Чыгрынаў, І.Пташнікаў, Г.Бураўкін, В.Зуёнак, В.Тарас і інш.) гэта традыцыйнае ў сусветнай літаратуры “падвядзенне рахункаў” выявілася надзвычай яскрава, каб гэтага не заўважыць, не зрабіць спробу асэнсаваць і ацаніць.

Міленарызм — з’ява глабальная, якая дыктуе свае ўмовы сучаснікам, тым больш чулым да зменаў таленавітым пісьменнікам, прадстаўнікам літаратуры, якая ўсур’ёз разважае над паняццямі “канец гісторыі”, “смерць літаратуры” і г.д. Абвастрэнне ўвагі да “апошняй рысы”, імкненне “дадумваць да канца” — парадаксальная праява прагі жыцця, якое, як вопытны плывец, адштурхоўваецца ад дна і выплывае на паверхню “ракі бурнацечнай”, калі нагадаць тут шматзначную метафару “жывога жыцця” Я.Купалы.

Варта згадзіцца з аўтарам даследавання: “Літаратуру рана хаваць.

Чуткі пра яе блізкую смерць моцна перабольшаныя, яна проста эвалюцыянуе”.

Чытачу, ашаломленаму шквалам бурнай аўтарскай фантазіі і вадаспадам філасофскай і літаратурнай эрудыцыі, застаецца, апомніўшыся і акрыяўшы, задумацца над тым, які шлях яго вядзе ў будучыню і, кажучы словамі, І.Ф.Штэйнера, “у якім перыядзе ён хоча жыць”.

Тут можна адно паўтарыць праніклівае назіранне К.Чорнага: “Тая кніга добрая, якая ўзбівае на добрыя думкі”.

Кніга Івана Штэйнера сапраўды добрая і сапраўды выводзіць у вялікі свет нацыянальна-беларускіх і агульначалавечых ідэй.

Міхась Тычына,
доктар філалагічных навук